

СЕМАНТЫКА НЕКАТОРЫХ СЛОЎ ЯК СРОДАК СТВАРЭННЯ ІМПЛІЦЫТУ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ТВОРАЎ А.МАКАЁНКА)

Літаратурна-мастацкі тэкст – вынік мастацкага мыслення, у аснове якога пакладзены мастацкі вобраз як сінтэзаваны спосаб узнаўлення аб'ектыўнай рэчаіснасці [1; с. 6]. Падтэкст у мастацкім творы можа выражацца разнастайнымі моўнымі сродкамі: абрэвіяцыяй, скарачэннем, выражэннем дадатковых думак на аснове лексічнага значэння слова, пераносным значэннем слова, матэматычнай задачай, прывядзеннем цікавага прыкладу, ужываннем агульных назоўнікаў у адзінкавым сэнсе, займеннікам, пытаннем, няпоўнымі сказамі, лагічным націскам, энцімемай дыпламатычнай мовай і інш. У гэтай функцыі могуць выступаць і словы, якія выражаюць спецыфічныя паняцці і перадаюць дадатковыя думкі, выражаныя імпліцытна, на аснове толькі свайго лексічнага значэння, нават не залежна ад іх ужывання. Напрыклад:

1. Аўтарская рэмарка: «А пад кустом яшчэ не расцвіўшага бэзу, на лавачцы – сваё жыццё» [2; 2: 5].

Тут аўтар імпліцытна паведмляе рэцыпіенту аб часе падзей у п'есе. Вядома, што бэз пачынае цвісці ў красавіку-маі, і чытачу становіцца зразумела тады, што падзеі ў камедыі адбываюцца вясной.

2. Г а н н а. ...Хутка жніво пачнецца... [2; 1:78].

Н а д з я. ...Такая гарачая пара – жніво, а мне тут [у райкаме. – Т.К.] сядзець?.. [2; 4:50].

Паводле лексічнага значэння назоўніка «жніво», падзеі твора адбываюцца ў ліпені-жніўні, напярэдадні і ў час жніва.

3. А к с і н н я. ...І сляды ад хлява былі, а цяпер снегам зацераушыла, затаптала, ездзячы... [2; 4:41].

Са слоў персанажа, а таксама з аўтарскіх рэмарак («Не скінуўшы кажуха, садзіцца на крэсла», «Зашпіліўшы на ўсе гузікі кажухок і па-

правіўшы хустку...» [2; 1:41] чытач імпліцыруе: падзеі ў п'есе адбываюцца ў зімовы час.

4. З аўтарскай рэмаркі да п'есы «Добра, калі добра канчаецца» вынікае час падзей – восень 1945 года: «Час дзеі – першая восень пасля перамогі» [2; 4:8].

Прааналізуем яшчэ некалькі прыкладаў ужывання слоў тыпу дапра-сіцца, выпрасіць, дазваіцца, дачкацца і інш. і адзначым іх магчымасці ў стварэнні падтэксту ў творах А.Макаёнка.

1. Т а м а р а. Ды яго яшчэ паспрабуў дапрасіцца [2; 2:306].

2. М а л а н к а. Што гэта?

Ю л я. Даведка.

М а л а н к а...Выпрасіла ўсё-такі ў старшыні? [2; 1:145]

3. М а л а н к а. Слухай, Юля, я і забыла табе сказаць. Васіль выпрасіў у бацькі даведку [2; 1:192].

А к с і н н я. Вярнуўся! Прыйшоў! Дачакаліся!.. [2; 1:198]

5. Ж а з е ф і н а (хваравітым, скрыпучым голасам). ...Катрын!..Ніяк не даклічашся...хоць памры.

Выдзеленыя дзеясловы маюць канатацью змушанасці, прымусовасці дзеяння, акрамя экспліцытнай, прамой інфармацыі, яны нясуць у сабе і дадатковую, імпліцытную, характарызуючы вобразы і ствараючы пэўны падтэкст мастацкага твора.

1. Выкарыстоўваючы дзеяслоў «дапрасіцца», аўтар імпліцытна паведамляе чытачу, што Аўлас вельмі ганарлівы хлопец і што дамагчыся, каб ён пайграў на гармоніку ў калгасным клубе на вечары, – справа цяжкая, калі наогул магчыма. Але абставіны вымушаюць дапрасіцца. Паводле ТСБМ, д а п р а с і ц я – «дамагчыся чаго-н. настойлівымі просьбамі».

2. Выкарыстоўваючы дзеяслоў «выпрасіць», драматург імпліцытна паведамляе чытачу, што даведку, якая дае магчымасць працаваць у горадзе, атрымаць у старшыні калгаса Самасеева таксама цяжка, бо трэба даць хабар яму. Гэты факт адпаведным чынам характарызуе ўжо кіраўніка-хабарніка. Паводле ТСБМ, в ы п р а с і ц ь – «атрымаць, дамагчыся чаго-н. настойлівымі просьбамі».

3. Васіль выпрасіў даведку для Юлі ў свайго бацькі – новага старшыні калгаса. Старшыня доўга не згаджаўся, каб дзяўчына кінула свой родны кут і паехала некуды ў свет.

4. Аксіння пакутліва, а таму, здавалася, доўга вымушана была чакаць Рамана з турмы. Паводле ТСБМ, д а ч а к а ц я – «пражыць, пражыць дзе-н. да з'яўлення каго-, чаго-н.»

5. Жазэфіна – старая і хворая жанчына. Ёй цяжка не тое што доўга чакаць дапамогі, але і проста лішні раз паклікаць на дапамогу. Паводле ТСБМ, д а к л і к а ц я – «клічучы, завучы, прымусіць адазвацца, прыйсці; дазвацца».

Такім чынам, акрамя асноўнай, экспліцытнай інфармацыі, нават названыя словы дапамагаюць стварыць імпліцыт, паколькі ўжо імпліцытную інфармацыю рэцыпіент атрымлівае на аснове тых жа слоў і выказванняў.

Да слоў, якія выконваюць імпліцытную функцыю, можна аднесці словы *ўдава, удавец, зяць, унук, свёкар* і падобныя.

Напрыклад:

А ў доцця ... А я што, – *удавы*. А *ўдавы*, як кажуць, і бяды дзве [2; 2:314].

Арына Радзівонаўна ... Замуж я выходзіла за *ўдаўца* з двума сынамі і дачкой [2; 2:189].

Арына Радзівонаўна ... *Унучка* ў мяне жыве...

Тамара Паўлаўна. Сынава?

Арына Радзівонаўна. Не, Лізкіна. Старэйшай дачкі, прыёмнай. А сыноў маіх...нежанатых...забілі...

Тамара Паўлаўна. Трох?

Арына Радзівонаўна. Трох. Усіх, колькі было. [2; 2:189]

На аснове лексічнага значэння назоўніка «ўдава» рэцыпіент экспліцыруе дадатковыя звесткі пра лёс дзеючай асобы п'есы: у Аўдоцці быў муж, але ён памёр, і цяпер ёй цяжка жывецца адной з сынамі.

Арына Радзівонаўна выходзіла замуж за чалавека, у якога памерла жонка і засталіся дзеці. Лексічнае значэнне назоўніка ўказвае на імпліцытныя звесткі пра складанае жыццё галоўнай гераіні твора.

Паводле ТСБМ, – *удавы* – жанчына, якая не выйшла замуж пасля смерці мужа'. Лексічнае значэнне назоўніка можа даць імпліцытную інфармацыю пра мінулае і цяперашняе жыццё жанчыны, што ўдакладняе, зразумела, кантэкст.

Паводле ТСБМ, – *удавы* – мужчына, які не жаніўся пасля смерці жонкі'. На аснове лексічнага значэння растлумчанага назоўніка можна атрымаць імпліцытную інфармацыю пра жыццё мужчыны, якую канкрэтызуе кантэкст.

Паводле ТСБМ, у *унучка* – дачка сына або дачкі'. Лексічнае значэнне гэтага назоўніка дазваляе атрымаць наступныя звесткі: чалавек, які мае ўнукаў, сталага ўзросту, мае сваіх дзяцей, нават і дзяцей сваіх дзяцей. Аднак Арына Радзівонаўна – хворая жанчына, але родных і прыёмных сыноў яе забілі на фронце нежанатымі, таму ўнукаў у яе няма. Адзінай надзеяй і апорай старой з'яўляецца медыстра Верачка – дачка прыёмнай дачкі, а значыць для яе яна – унучка.

Такім чынам падтэкст, або здольнасць імпліцытна выражаць думкі, закладзены ўжо ў лексічным значэнні некаторых слоў.

Спіс літаратуры

1. Абабурка М.В. Станаўленне і развіццё мовы беларускай мастацкай літаратуры. – Магілёў, 2000.
2. Макаёнак А. Зб. тв. у 5 т. – Мінск, 1987-1990 гг. (У далейшым прыклады-ілюстрацыі паводле гэтага выдання).
3. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. Над рэд. К.К.Аграховіча (К.Крапівы). – Мінск, 1977-1985.